

**ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΙΓ' ΑΙΩΝΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ**

«καὶ προβολεὺς διὰ λόγου τοῦ ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος».

ΥΠΟ
Ἰ. Ἀρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ

Εἰσαγωγικά.

Ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ τίθενται στὶς θεολογικὲς συζητήσεις τῶν συνόδων εἶναι καὶ ἡ αὐθεντία τῆς χρήσης τῶν πατερικῶν ρήσεων καὶ τῆς αὐθεντικῆς πατερικῆς μαρτυρίας καὶ παράδοσης. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὰ κριτήρια γνησιότητος τῆς πατερικῆς παράδοσης καὶ τῶν μαρτυριῶν κυρίως, τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς περιόδου πρὶν τὸ σχίσμα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, τῆς κοινῆς δηλ. πατερικῆς παράδοσης, εἶχε σὰν σκοπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

- B Z*: *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig- München 1892 κ.έ.
Cozza-Luzi Γεωργίου Μετοχίτου, «Ἱστορία Δογματικῆ», I-III, Ἔκδ. *Cozza-Luzi*, I-II, Roma 1871, Roma 1905 (A. Mai, *Patrum novae bibliothecae*, VII,X).
D T C: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Paris 1903-1972.
Ε Ε Β Σ: Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθήναι 1924 κ.έ.
Ε Ο: *Échos d' Orient*, Istanbul - Paris - Amsterdam 1897 κ.έ.
V. Laurent: *Les registres V. Laurent, Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. I, Les Actes des Patriarches, fasc 4: Les Regestes de 1208 à 1309*, Paris 1971.
L T K: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg 1957-1967.
Mansi: *Mansi J-D, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, t 1-33, Florentiae - Venetiis 1759-1798. Nova Editio J.B. Martin - L. Petit, t 1-55, Parisiis-Lipsiae 1899-1927. (Ἀνατύπωσις Graz 1960-1961).
O C P: *Orientalia Christiana Periodica*, Romae 1935 κ.έ.
P G: J-P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Parisiis 1857-1866.
R E B: *Revue des Études Byzantines*, Bucarest - Paris 1943 κ.έ.
R H E: *Revue d' Histoire Ecclesiastique*, Louvain 1900 κ.έ.
R S B N: *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, Romae 1964 κ.έ.

αὐθεντικότητας τῶν χρησιμοποιουμένων κειμένων καὶ τὴν ἀποφυγὴν χρήσης νοθευμένων, παραχαραγμένων ἢ λανθασμένα ἀποδιδομένων κειμένων καὶ μαρτυριῶν.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ χρῆσις τῆς αὐθεντικῆς καὶ μόνο πατερικῆς μαρτυρίας καὶ παραδόσης ἀφοροῦσε τὴν ὑποστήριξη τῆς ὀρθότητος τῆς θεολογίας ἢ τῆς θεολογικῆς ἀντίληψης, ἡ δὲ παραχάραξη, νόθευσις ἢ ἀμφισβήτησις ἀφοροῦσε συγκεκριμένα καὶ μόνο πατερικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἄμεση σχέση καὶ ἀναφορὰ μὲ τὸ συγκεκριμένο θεολογικὸ θέμα¹.

Ἐνα λοιπὸν ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχόλησαν τὶς πρῶτες συνεδρίες² τῆς Β' Συνόδου τῶν Βλαχερνῶν (Φεβρουάριος - Αὐγουστος 1285) ἦταν καὶ οἱ συζητήσεις γιὰ τὴν γνησιότητα τοῦ χωρίου τοῦ

1. Πρβλ. Βλ. Φειδᾶ, *Μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς Συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας*, Ἀθήνα 1990, σελ. 37-39. Χρυσοστόμου Σαββάτου, «Ἀναφορὰς κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα στὸ Βυζάντιο γιὰ ἀλλοιώσεις ἔργων καὶ χωρίων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης», *Θεολογία* 66 (1995), 112-126. Τοῦ ἴδιου, «Χρήσις καὶ "παράχρησις" χωρίων τοῦ Μεγ. Βασιλείου εἰς τὰς συζητήσεις περὶ Filioque», *Θεολογία* 67 (1996), 157-174.

2. Ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς Γεώργιος Μετοχίτης ἀναφέρει συγκεκριμένα τέσσερις συνεδρίες κατὰ τὸν μῆνα Φεβρουάριου τοῦ 1285 καὶ μία ἄλλη, ἕξι μῆνες ἀργότερα, δηλ. τὸν Αὐγουστο τοῦ ἴδιου ἔτους (Βλ. Γ. Μετοχίτου, «Ἱστορία Δογματικῆ», *Cozza - Luzzi* I,177, σελ. 165 καὶ II,102, σελ. 227). Σχετικὰ μὲ τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τῆς συνόδου βλ. V. Laurent, «Les signataires du second synode des Blachernes (été 1285)», *EO* 26 (1927) 129-149. Τοῦ ἴδιου, «Un polémiste grec de la fin du XIII siècle. La vie et les oeuvres de Georges Moschabar», *EO* 28 (1929) 129-158. Τοῦ ἴδιου, «La date du second synode des Blachernes», *REB* 27 (1969) 217-219. Α. Papadakis, *Crisis in Byzantium. The Filioque controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283-1289)*, New York 1983, σελ. 62-78. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ἀναφέρει, ὅτι «καὶ σύνοδος ἱερῶν ἀνδρῶν, παρόντος καὶ αὐτοῦ βασιλέως, ἀνὰ τὸν Ἀλεξιακὸν τριῶνιν γίνεται. Παρὴν μὲν οὖν ὁ πατριαρχεὺν Γρηγόριος, παρὴν δὲ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος, ἀρόστωτος ἔχων τὸ σῶματος κλινοπετιῆς τε καὶ ἐπὶ σκίμπος. Συνὴν δὲ καὶ πᾶσα τῶν ἀρχιερέων ὁμήγουρις. Ἦσαν δὲ καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μοναχοὶ πλείστοι, καὶ τῶν λαϊκῶν οἱ ἐλλόγμοι. Ἐφ' οἷς προὐκλήθητο βασιλεύς, καὶ ἀμφ' ἐκείνων ἦσαν ὅσοι τε τῶν μεγιστάνων καὶ τὸ τῆς συγκλήτου ἅπαν περιφανές» («Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος» I,λδ', *PG* 144,101AB. / *Mansi* 24 (1961), 596BC). Ἡ σύνθεσις τῆς συνόδου ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ φαινόμενα τῶν Ἐνδημουσῶν συνόδων τοῦ ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰῶνα ὅπου, κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Βλ. Φειδᾶ, «ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας διεκδικοῦσε τὸν ρόλο τοῦ διαιτητῆ ἢ καὶ τοῦ τελικοῦ κριτῆ μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων θεολογικῶν τάσεων, προσέδιδε δὲ στίς συνοδικὰς συνελεύσεις τὸν χαρακτήρα ἐπισήμων πνευματικῶν ἐκδηλώσεων μὲ τὴν ἀθροῖα συμμετοχὴ πολλῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας, ὑψηλῶν ἀξιωματοῦχων τῆς Πολιτείας καὶ ἐπιφανῶν πνευματικῶν προσωπικότητων, ἢ παρουσία τῶν ὁποίων δυσχέραινε σημαντικὰ τὶς συνοδικὰς διαδικασίαις» (Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β' Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχίαν μέχρι τῆ Μεταρρύθμιση*, Ἀθήνα 1994, σελ. 209).

ἀγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ «καὶ προβολεὺς διὰ Λόγου ἐκφραστορικῶς Πνεύματος»³, τὸ ὁποῖο πρόβαλλαν οἱ λατινόφρονες γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν παραδοσιακότητα τῆς θεολογικῆς τους ἀντίληψης, ὅτι δηλ. «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον χορηγούμενον, διδόμενον, ἀποστελλόμενον, προερχόμενον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἔστι δ' οὐ καὶ παρ' ἐνίοις τῶν Πατέρων ἐκπορευόμενον»⁴. Μὲ ἀφορμὴ αὐτὲς τὶς συζητήσεις ἀναπτύχθηκε μία σειρὰ ἐπιχειρημάτων σχετικὰ μὲ τὴν γνησιότητα, ὅχι μόνο τοῦ συγκεκριμένου χωρίου, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ κεφαλαίου, στὸ ὁποῖο περιέχεται τὸ χωρίο ποὺ προαναφέραμε. Ἀπὸ τὶς γενόμενες συζητήσεις προήλθαν κάποια κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα οἱ διάφοροι θεολόγοι τῆς συνόδου προσπάθησαν νὰ ἀποδείξουν ἀφενὸς τὴν γνησιότητα ἢ μὴ τοῦ συγκεκριμένου κεφαλαίου καὶ χωρίου καὶ ἀφετέρου τὴν αὐθεντικότητα τῆς θεολογικῆς μαρτυρίας του.

Σύμφωνα μὲ τὸν βυζαντινὸ ἱστορικὸ Γεώργιο Παχυμέρη πρῶτος ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους συνέδρους ποὺ ἐξέφρασε ἐπιφύλαξη, ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ παραπάνω χωρίου καὶ ὑποστήριξε τὸ νόθον αὐτοῦ⁵, ἦταν ὁ Μ. Χαρτοφύλακας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Γεώργιος Μοσχάμπαρ, ὁ ὁποῖος ὅμως κανένα ἐπιχείρημα δὲν ἀνέπτυξε. Δύο ἄλλοι θεολόγοι τῆς συνόδου, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β' ὁ Κύπριος καὶ ὁ Μ. Λογοθέτης Θεόδωρος Μουζάλων δὲν ἔθεσαν θέμα γνησιότητας τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἀντίθετα ὀρθόδοξης θεολογικῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ⁶. Τρίτη καὶ τελευταία ἀποψη ἦταν τῶν λατινοφρόνων συνέδρων τῆς συνόδου, οἱ ὁποῖοι καὶ πρότειναν τὸ συγκεκριμένο χωρίο ὡς μαρτυρία τῆς γνήσιας πατερικῆς παράδοσης καὶ μὲ τὸ ὁποῖο προσπάθησαν ἀφενὸς

3. Ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς συνόδου βέβαια δὲν ἦταν ἡ ἀπόδειξη τῆς γνησιότητας τοῦ συγκεκριμένου χωρίου καὶ κεφαλαίου, ἀλλὰ ἡ ἐκδοση σχετικῶς κειμένου, τὸ ὁποῖο θὰ ἀπαντοῦσε στὶς ἀντιλήψεις τοῦ Ἰωάννη Βέκκου καὶ τῶν ὁμοφρόνων του, σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπόρευση τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Γεώργιου Παχυμέρη, ἡ ἀναφορὰ τοῦ συγκεκριμένου χωρίου στὸ «Τόμο» τῆς συνόδου προκάλεσε ἀρκετὲς ἀντιδράσεις, ὅχι τόσο ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα, ὅσο πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας του. Ἡ τελικὴ πρόταση ἦταν νὰ μὴ ἀπορριφθεῖ τὸ κείμενο, γιὰ περὶ τοῦ «δινάτο ἐπιχείρημα» κατὰ τῶν λατινοφρόνων, ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι «μόνος αἴτιος» τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ὅμως ἦταν ἀναγκαῖα ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία του καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ ὀρθοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου. (Γεωργίου Παχυμέρη, «Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος» II, α'-ια', PG 144, 121B, 123B-149AB. Α. Papadakis, *Crisis in Byzantium*, σελ. 67. Μ. Ὁρφανοῦ, *Κωνσταντίνου Μελητηγιώτου Λόγοι Ἀντιρρητικοὶ δύο*, Ἀθήνα 1986, σελ. 140, ὑπόσ. 1.

4. Γεωργίου Παχυμέρη, «Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος» I, λε', PG 144, 102B-130A. / *Mansi* 24, 597 BC.

5. Τοῦ ἰδίου, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 104A. / *Mansi* 24, 597E.

6. Τοῦ ἰδίου, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 105B-106B. / *Mansi* 24, 600 C-E.

να ὑποστηρίζουν τὴν θεολογικὴ τους ἀντίληψη, δηλ. τὴν «ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ὑποστατικὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος»⁷ καὶ ἀφετέρου νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ ἔκφραση «προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ πνεύματος» δὲν δηλώνει ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ τὸ «αἴτιο». Γιὰ τοὺς λατινόφωνους δηλ. δὲν ἐτίθετο θέμα γνησιότητας γιατί ἀφενδὸς τὸ χωρίο προτάθηκε ἀπὸ τοὺς ἰδίους καὶ ἀφετέρου ἡ χρῆση τοῦ συγκεκριμένου χωρίου σ' ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα τους⁸, ἀποδεικνύει ἄριστα τὴν ἀποδοχὴ του ὡς γνήσιου. Χαρακτηριστικὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ πατριάρχου Ἰωάννη Βέκκου: «Καὶ τέλος ἡ κορωνὶς τῆς τόλμης, ὅτι εὐρίσκω μὲν καὶ τὸν θεολογικώτατον Δαμασκηνὸν ἐν τρεισκαίδεκάτῳ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων λέγοντα 'καὶ διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος'...»⁹. Τὶς διαμορφωθεῖσες θέσεις, σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίμαχο χωρίο καὶ κεφάλαιο, ἀναφέρει ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης σ' ἓνα σύντομο κείμενό του: «Ταύτην τὴν ῥῆσιν τινὲς μὲν ὡς νόθον γέννημα τοῦ πατρὸς Δαμασκηνοῦ, οὐκ ἐδέχοντο· τινὲς δὲ καὶ δεχόμενοι μετήμειβον τὸ προβολεὺς εἰς τὸ παροχεύς, καὶ τὴν ἐκφαντορίαν οὐκ εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐξελαμβάνοντο ἀλλ' εἰς τὴν

7. Τοῦ ἰδίου, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 102, 103, 105. / *Mansi* 24, 597, 600B.

8. Ἰωάννου Βέκκου, «Πρὸς τὸν Σουγδαίας Θεόδωρον» Α', θ, *PG* 141, 306C. Τοῦ ἰδίου, «Ἐφ' ἥπερ ἀδικία ὑπέστη» Β', ιβ', *PG* 141, 988B. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ Ἐκπορεύσεως» 12,α', *PG* 141, 249 CD. Τοῦ ἰδίου, «Πρὸς Κωνσταντῖνον» Α', ια', *PG* 141, 353D. Γ', δ', *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 389C. Τοῦ ἰδίου, «Ἐπιγραφαὶ» Δ', *PG* 141, 645C. Τοῦ ἰδίου, «Κατὰ τοῦ Τόμου» Α', ζ', *PG* 141, 876A, Β', ιε', *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 926BC. Τοῦ ἰδίου, «Ἀντιρρητικὰ τοῦ λόγου ὃν ὁ Φώτιος κατὰ Λατίνων» ΙΘ', *PG* 141, 780D-781A. ΚΣΤ', *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 813A. Τοῦ ἰδίου, «Ἀντιρρητικὰ... ἐπιστασιῶν κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Καματηροῦ» PMB', *PG* 141, 593B-598C. Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου, «Περὶ Ἐκπορεύσεως» Α', κδ', *PG* 141, 1077 A-C. Α', λθ', *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 1129CD. Τοῦ ἰδίου, «Λόγοι ἀντιρρητικοὶ κατὰ τοῦ Τόμου» Α', ἐκδ. Μ. Ὁρφανοῦ, *Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου, Λόγοι Ἀντιρρητικοὶ δύο*, Ἀθήνα 1986, σελ. 139, 15-20. 166, 19-167, 5. 169, 10-14. 227, 10-13. Γεωργίου Μετοχίτου, «Ἀντιρρῆσις τῶν ὄν συνεγράψατο Μανουὴλ ὁ τοῦ Κρήτης ἀνεψίδς» κα', *PG* 141, 1376CD. Τοῦ ἰδίου, «Ἱστορία Δογματικὴ» I,106, *Cozza - Luzzi*, σελ. 149. II,33, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 200. II,17, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 188. Γιὰ τὴν χρῆση καὶ ἐρμηνεῖα τοῦ χωρίου στὴ βυζαντινὴ περίοδο, βλ. G. Hoffman, «Johannes Damaskenos, Rom und Byzanz (1054-1500)», *OCP* 16 (1950), σελ. 177-190. M. Candal, «Nueva interpretación del «per Filium» de los Padres Griegos?», *OPC* 31 (1965), 12-13, 16. J. Grégoire, «La relation éternelle de l' Esprit au Fils d' après les écrits de Jean de Damas», *RHE* 64 (1969), σελ. 747-750.

9. Γεωργίου Παχυμέρη, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, Ιθ', *PG* 144, 37B-38A.

αἶδιον ἔκφρασιν»¹⁰.

Οἱ περὶ γνησιότητας συζητήσεις στὴ Β' Σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν (1285).

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον λοιπὸν ἀποτελοῦν οἱ θέσεις τῶν Ὁρθόδοξων μελῶν τῆς συνόδου καὶ συγκεκριμένα τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου καὶ τοῦ Μεγάλου Λογοθέτη Θεοδώρου Μουζάλωνος, οἱ ὅποιοι προσπάθησαν, μὲ τὰ δικά τους ἐπιχειρήματα, νὰ ἐκφράσουν τὴν ἄποψή τους σχετικὰ μὲ τὴν γνησιότητα τοῦ συγκεκριμένου χωρίου καὶ κεφαλαίου. Ἀρχικὰ, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀναφερθεῖ, ὅτι ἡ σύνοδος ἀποδέχθηκε τὴν ἐπιχειρηματολογία τους, γιατί στὸν «Τόμο», ποῦ συντάξε ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β', δέχεται ὡς γνήσιο τὸ χωρίο, ἂν καὶ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ μέλη διαφοροποιήθηκαν μόνο ὡς πρὸς τὴν θεολογικὴ ἐρμηνεία αὐτοῦ¹¹.

α) Πρῶτος ὁ Θεόδωρος Μουζάλων ἀπαντᾷ, στὴν κατηγορηματικὴ ἄποψη τοῦ Μεγάλου Χαροφύλακα Γεωργίου Μοσχάμπια γιὰ τὸ νόθο τοῦ χωρίου καὶ τοῦ κεφαλαίου, προτείνοντας ὡς κριτήριο γνησιότητας τὴν ἄποψη, ὅτι τὸ χωρίο βρῖσκεται κατὰ λέξη στὴν «*Ἱερά Ὀπλοθήκη*» τοῦ Ἀνδρονίκου Καματηροῦ (1143-1180). «*Ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν (τὸν Γεώργιο Μοσχάμπια)*», ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, «*ὁ μέγας Λογοθέτης, ἄγχι σχῶν κεφαλὴν, ἵνα μὴ πυθοῖατο ἄλλοι. Καὶ πῶς, ὃ οὗτος*» φησὶν, *ἰσχυρῶς λέγειν δόξωμεν οὕτως ἀπολογούμενοι; Ἐπεὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ἱεράς Ὀπλοθήκης κατὰ ῥῆμα κεῖται τὸ ῥητόν, ὡς ἀγίου ῥητόν καὶ τοῦ μεγάλου Δαμασκηνοῦ*...»¹². Ἡ

10. Γεωργίου Παχυμέρη, «Μιχαὴλ Παλαιολόγος» VI,23, PG 143, 943AB / *Relation Historiques*. Edition, Introduction et notes A. Failler, Traduction V. Laurent, Paris 1984, vol II, σελ. 609, 13-20.

11. Γιὰ τὶς σχετικὲς συζητήσεις βλ. Α. Papadakis, *Crisis in Byzantium*, σελ. 102 κ.έ. Ἰ. Κ. Γρηγοροπούλου, *Θεολήπτου Φιλαδελφείας (1250-1322). Βίος καὶ ἔργα*, τόμ. Α' Εἰσαγωγή, Κατερίνη 1996, σελ. 62-77.

12. Γεωργίου Παχυμέρη, «Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος» I,λε', PG 144, 104A. / *Mansi* 24,599E-600A. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κειμένου, στὴ συλλογὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Καματηροῦ «*Ἱερά Ὀπλοθήκη*», ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν PMB' Ἀντίρρηση τοῦ Ἰωάννη Βέκκου (PG 141, 593B-598C: «*Ἐκ τοῦ ἰγ' κεφαλαίου τοῦ περὶ θείων ὀνομάτων*» Πρβλ. Α. Papadakis, *Crisis in Byzantium*, σελ. 67. Annaclara Cataldi Palau, «L' Arsenal Sacro di Andronico Camatero. Il proemio ed il dialogo dell' Imperatore con i cardinali latini: Originale, imitazioni, arrangiamenti», *REB* 51 (1993), 47-49. V. Peri, «L' opuscolo di Giovanni Bekkos 'Sull' infondatezza storica dello scisma tra le Chiese' e la sua prima redazione», *RSBN* 14-16 (1977-1979), 208-210). Ἐν καὶ κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Ἀνδρ. Παπαβασιλείου ἡ ἐπίδραση τῆς «*Δογματικῆς Πανοπλίας*» (1115-1118) τοῦ Εὐθυμίου - Ἰωάννου Ζυγαβηνοῦ στὴν συλλογὴ «*Ἱερά Ὀπλοθήκη*» τοῦ Ἀνδρονίκου

ἄποψη αὐτὴ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἐπονομαζόμενον ἀνθολόγιο (florilège) «*Ἱερά Ὀπλοθήκη*» ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τῆς σημαντικῆς συλλογῆς πατερικῶν μαρτυριῶν, καὶ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰώνα, ἀξιόπιστη πηγὴ γνησιότητος αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν. Ὅπως ἄλλωστε διευκρινίζει ὁ Θεόδωρος Μουζάλων, ἀπευθυνόμενος στοὺς λατινόφρονες, δέχεται τὸ ρητὸ ὡς γνήσιο ἔργο τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ, ἀπορρίπτει ὁμως τὴν ἄποψη ὅτι «*τὸ Πνεῦμα διὰ Λόγου τε καὶ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν ἔχειν ἐκ τοῦ Πατρὸς*»¹³. Γιὰ τὸν Μεγάλου Λογοθέτη δηλ. ἡ ἀποδοχὴ τῆς γνησιότητος τοῦ κειμένου δὲ σημαίνει καὶ τὸ ταυτόσημον τῆς ἴδιας θεολογικῆς ἐρμηνείας, ὁ δὲ Γεώργιος Παχυμέρης σχολιάζων χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει: «*Τὸ γὰρ κατὰ τὸ Μοσχάμπταρ καὶ αὐτοὺς λέγειν ὡς νόθον δὴ τὸ ῥητὸν καὶ ὡς ἐν τισι τῶν βίβλων οὐ φέρεται τὸ κεφάλαιον, οὐ ξυνετὸν ἐδόκει προσίστατο γὰρ ἢ τῆς ἱεράς ὀπλοθήκης βίβλος, φέρουσα καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων ἀνάγραπτον καὶ γε τὸν γεννήτορα μαρτυροῦσα, πλὴν οὐκ ἔχουσα πλέον εἰς θεραπείαν ἢ τὸ προφέρειν ἐν ταύτῃ τὸν Κομνηνὸν Μανουὴλ βασιλέα ὡς οὐκ ἐξ Υἱοῦ, ἀλλὰ διὰ Λόγου τε καὶ Υἱοῦ ὁ θεολογῶν ἀπεφήνατο*»¹⁴.

β) Τὴν ἴδια ἄποψη ἐκφράζει καὶ ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β', ὁ ὁποῖος ὁμως δὲν ἀναφέρεται στὴν θέση τοῦ Μεγάλου Λογοθέτη, σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χωρίου στὴ συλλογὴ «*Ἱερά Ὀπλοθήκη*», ἀλλὰ προχωρεῖ στὸν προβληματισμὸ του, προτείνων ὡς κριτήριον ἀuthεντικότητος, αὐτὸ τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν θεολογικὴ συμφωνία (consensus) τοῦ συγκεκριμένου χωρίου μὲ τὰ λοιπὰ κείμενα τοῦ ἴδιου πατέρα καὶ διδασκάλου καὶ συγκεκριμένα τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰτὶ κατὰ τὴν ἄποψή του τὰ κείμε-

Καματηροῦ (1170) εἶναι ἐμφανῆς, «*ἀφοῦ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ κατὰ τῶν Λατίνων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Καματηρὸς ἀρνύεται ἐκ τῆς Πανοπλίας*» (Ἄνδρ. Παπαβασιλείου, *Εὐθύμιος - Ἰωάννης Ζυγαδηνός. Βίος - Συγγραφαί*, Ἐν Λευκωσίᾳ 1972, σελ. 127-128), ἐν τούτοις λείπει ἀπὸ τὴν «*Δογματικὴ Πανοπλία*» τὸ ἐπιγραφόμενον 13ο Κεφάλαιον «*περὶ θείων ὀνομάτων*» τῆς «*Ἐκδόσεως ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως*» τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ ὡς 13ο κεφάλαιον ὑπάρχει τὸ ἀντίστοιχο τῆς ἐκδόσεως τοῦ J.P. Migne (PG 94, 849C-853A καὶ 856C-860A). Συνεπῶς ὁ Ἄνδρόνικος Καματηρὸς φαίνεται ὅτι χρησιμοποίησε καὶ ἄλλη πηγὴ, γιὰ τὴ σύνταξιν τῆς «*Ἱεράς Ὀπλοθήκης*», ἴσως κάποια ἄλλη «*ἰδιωτικὴ συλλογὴ*». (Πρβλ. J. Darrouzès, *Recherches sur les Ὁφφίκια de l'église byzantine*, Paris 1970, σελ. 433. Annalcarà Cataldi Palau, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, 5-62).

13. Γεωργίου Παχυμέρης, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, I,λε', PG 144, 104B. / *Mansi* 24, 600A.

14. Τοῦ ἰδίου, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, II,α', PG 144, 121B.

να τῶν πατέρων εἶναι ἀλληλένδετα καὶ ἀλληλόπλοκα. «Ἄλλως τε δέ», ἀναφέρει ὁ πατριάρχης ἀπευθυνόμενος στὸν Ἰωάννη Βέκκο, «καὶ ἀλληλένδετά εἰσι τὰ τῶν ἁγίων ῥητὰ καὶ ἀλληλόπλοκα, ἐπεὶ καὶ ἐξ ἑνὸς καὶ ἀπλοῦ πνεύματος διαφόρως ἐρῶρέθησαν. Δεῖξον τοίνυν τὸν λόγον τοῦτον, ὃν ὑμεῖς λέγετε, συγκροτούμενον καὶ ἐξ ἄλλων» καὶ ἐρωτᾷ: «Εἰ δ' οὐκ ἔχετε, καθὼς ἄρα οὐδ' ἔχετε, τί ἄλλο βούλεται ἢ τοιαύτη περινόησις εἰ μὴ στρεβλοῦν τὸ ῥῆμα πρὸς διάνοιαν ξένην τῆς κοινῆς τῶν Πατέρων ἐννοίας καὶ ἀπεμφαίνουσαν;»¹⁵. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐφαρμόζει πάντοτε ὁ πατριάρχης, ἐνῶ δὲν δέχεται μίαν «αὐτόνομη» ἐρμηνείαν τῶν πατερικῶν χωριῶν¹⁶: ἐρωτᾷ χαρακτηριστικὰ τοὺς λατινόφρονες: «εἰ μὴ καὶ ὀρθῶς ἐξηγοῖτο τὸ θεοπαράδοτον λόγιον, τί γοῦν εἰ καὶ ὑμεῖς δεχόμενοι τὸ ῥητὸν στρεβλοῦτε τὴν ὑπονόησιν;»¹⁷. Τέλος ἡ χρῆσις τοῦ συγκεκριμένου χωρίου ἀπὸ τὸν πατριάρχη ἔγκειται στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, μὲ τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύει ἄριστα τὴν θεολογία περὶ τῆς «ἐκφαντορικῆς μεσιτείας» τοῦ Υἱοῦ¹⁸ καὶ συγκεκριμένα ὅτι «διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκπορεύεσθαι μέντοι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπήλθεν εἰπεῖν οὐδενί, ἀλλ' ἐκλάμπειν, φανεροῦσθαι, πεφηνέναι, προϊέναι, γνωρίζεσθαι, τ' ἄλλα ὅσα φανέρωσιν ἀπλῶς, εἴτουν ἐκφανσιν διὰ τοῦ Υἱοῦ παρίστησιν, ἀλλ' οὐκ ὑπαρξιν, ἣν μόνως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχειν ὁμολογεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»¹⁹.

Ἡ ἀναφορὰ τέλος καὶ ἡ χρῆσις τοῦ χωρίου «ὅτι προβολεύς ἐστὶν τοῦ ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ» (PG 94,849AB), ἀποδεικνύει καὶ τὴν τελικὴν θέσιν τῆς συνόδου. Ἀποδεχομένη δηλ. τὴν γνησιότητα τοῦ κειμένου, διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τὴν θεολογικὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ, καὶ συγκεκριμένα τοῦ ὅρου «προβολεύς», τὸν ὁποῖο ταυτίζει μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκφρασεως «δι' Υἱοῦ φανέρωσις»²⁰.

15. Τοῦ ἰδίου, Ἐνθ' ἄνωτ., I,λε', PG 144, 105B-106A. / Mansi 24, 600CD.

16. Πρβλ. Μ. Ὁρφανοῦ, *Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου Λόγοι Ἀντιρρητικοὶ δύο*, Ἀθῆναι 1986, σελ. 63.

17. Γεωργίου Παχυμέρη, Ἐνθ' ἄνωτ., 105B. / Mansi 24, 600C.

18. Γρηγορίου Κυπρίου, «Ἀπολογία», PG 142, 240C.

19. Τοῦ ἰδίου, Ἐνθ' ἄνωτ., 258D.

20. Τοῦ ἰδίου, «Ἐκθεσις» γ', PG 142, 240A: «Ἀλλὰ βούλεται τρανῶς τὴν δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος παριστάνειν φανέρωσιν ἐκ Πατρὸς τὴν ὑπαρξιν ἔχοντος».

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Μεγάλου Χαρτοφύλακα Γεωργίου Μοσχάμπα καὶ τὰ κριτήρια γνησιότητος καὶ αὐθεντικότητος.

Ἐνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς συνόδου ὁ «τότε» Μέγας Χαρτοφύλακας Γεώργιος Μοσχάμπα²¹ ἂν καὶ «νόθον ἔλεγεν τὸ ρητόν»²², ἐν τούτοις κανένα ἐπιχείρημα δὲν προέβαλε γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἄποψη τοῦ αὐτῆ²³, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ Γεώργιος Παχυμέρης σχολιάζοντας τὴν ἄποψη αὐτῆ τοῦ Μεγάλου Χαρτοφύλακα ἀνέφερε ὅτι «τὸ γὰρ κατὰ

21. Βυζαντινὸς ἀντιλατινιστὴς συγγραφέας τοῦ ΙΓ' αἰῶνα, ἐπονομαζόμενος Ψύλλος ἢ Ψιλάτης. Διετέλεσε πιθανῶς καθηγητὴς στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, περὶ τὸ 1268 καὶ ἀπὸ τὸ ἔτος 1281 «Διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου» μέχρι τὸ 1282. Πολέμιος τοῦ Ἰωάννη Βέκκου καὶ τῶν ὁμοφρόνων του, ἀναλαμβάνει καθήκοντα Μεγάλου Χαρτοφύλακα τὸ ἔτος 1283 μέχρι τὸ ἔτος 1286, ὅποτε ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν Ἑσκαμματισμένο. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1285 ὑπογράφει τὸν «Τόμο» τῆς Συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β', γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις. Περίπου τὸ ἔτος 1278 συντάσσει τὸ ἔργο «Διάλογος Ὁρθοδόξου καὶ Δομινικανοῦ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος», τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ 52 κεφάλαια, ἐνῶ τὸ ἔτος 1281 τὸ ἔργο «Ἀντιρόητικὸς λόγος κατὰ τοῦ Βέκκου», τὸ ὁποῖο συνέθεσε κατόπιν προτροπῆς τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Γρηγορίου. Ἄλλα ἔργα του εἶναι τὸ «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος», «Ἀπόδειξις ὅτι οὐκ ἔστι τὸ τοιοῦτον βλάσφημον κεφάλαιον τοῦ μεγάλου πατρὸς Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου τὸ ἐπιγεγραμμένον περὶ θείων ὀνομάτων ἀκριβέστερον» καὶ «Ἀνακρίσεις τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ (τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Β') παρὰ τῶν ὑποσχόμενων αὐτῷ». Ἄπ' ὅλα τὰ παραπάνω κείμενα, τὰ περισσότερα εἶναι ἀνέκδοτα ἢ ἐκδεδωμένα ἀποσπασματικά. Βιβλιογραφία: Δ. Μπαλάνου, *Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1453*, Ἀθῆναι 1951, σελ. 141. Η.-G. Beck, *Kirchen und theologische Literatur im Byzantinischen reich*, München 1959, σελ. 677-678. Th. Bolides, «Die Schriften des Georgios Moschampar und der codex Alexandrinus 285», *Izvestija Bulgarisches Archeologisches Institut 9* (1935), σελ. 259-268. (Βιβλιοκρισία ἀπὸ Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, *Θεολογία 14* (1936), σελ. 175-184). J. Dargrouzès, *Recherches sur les Ὁσφάκια de l'église byzantine*, Paris 1970, σελ. 19-28, 334-526. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München 1897, σελ. 94, 97. V. Laurent, «Un polémiste grec de la fin du XIII siècle. La vie et les oeuvres de Georges Moschabar», *E.O 28* (1929), σελ. 129-158. D.T.C (V. Laurent) X, 2598-2599. L.T.K (V. Laurent) IV, 704-705. V. Laurent, «A propos de Georges Moschampar, polémiste antilatín. Notes et rectifications», *E.O 35* (1936), σελ. 336-347. E. Trapp - R. Walther - H.V. Beyer, *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, no 19.344. Wolfgang Buchwald - Armin Hohlweg - Otto Prinz, *Tusculum - Lexikon griechischer und lateinischer autoren des altertums und des mittelalters*, München 1982 (ἑλλην. μτφ. Ἰ. Φούρλας, τόμ. Α', Ἀθῆνα 1993), σελ. 348-349.

22. Γεωργίου Παχυμέρη, «Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος» Ι, λε', *PG 144*, 104A. / *Mansi 24*, 597E.

23. V. Laurent, «Un polémiste grec de la fin du XIII siècle», σελ. 138. Α. Papadakis, *Crisis in Byzantium*, σελ. 97, ὑποσ. 2. V. Laurent, *Les registes*, no 1490, σελ. 284.

τὸν Μοσχάμπαρ... λέγειν ὡς νόθον δὴ τὸ ῥητὸν καὶ ὡς ἐν τισὶ τῶν βίβλων οὐ φέρεται τὸ κεφάλαιον, οὐ ξυνετὸν ἐδόκει»²⁴, ὑπονοώντας βέβαια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χωρίου στὴ συλλογὴ τῆς «Ἱερᾶς Ὀπλοθήκης». Τὴν ἐκθεσὴ ὁμως τῶν ἀπόψεών του ὁ Γεώργιος Μοσχάμπαρ ἐξέφρασε ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ «Τόμου» τῆς Συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285), ὅταν συνέταξε τὴν ἀπόδειξιν «ὅτι οὐκ ἔστι τὸ τοιοῦτον βλάσφημον κεφάλαιον τοῦ μεγάλου πατρὸς Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, τὸ ἐπιγεγραμμένον περὶ θεῶν ὀνομάτων ἀκριβέστερον»²⁵. Σκοπὸς δὲ τοῦ παρόντος ἔργου ἦταν νὰ ἐκθέσει τὰ συγκεκριμένα ἐπιχειρήματά του σχετικὰ μὲ τὴν γνησιότητα τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖο περιέχει τὸ συγκεκριμένο χωρίο καὶ νὰ δικαιολογήσει ἄριστα τὴν ἄποψιν ποὺ εἶχε ἐκθέσει ἀδικαιολόγητα τότε στὴ Σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285).

Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν νεώτερη κριτικὴ ἔρευνα ὅτι τὸ συγκεκριμένο κεφάλαιο δὲν παραδίδεται ἀπ' ὄλα τὰ χειρόγραφα καὶ κυρίως τὰ ἀρχαιότερα, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὸ ἔργο τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως», μὲ ἀποτέλεσμα ὁ μελετητῆς καὶ ἐκδότης τοῦ ἔργου Β. Kotter νὰ δέχεται δύο παραδόσεις τοῦ κειμένου, τὶς ὁποῖες χαρακτηρίζει ἀντίστοιχα «*Expositio ordinata*» καὶ «*Expositio inversa*»²⁶, στὴ δεύτερη αὐτὴ παράδοση περιλαμβάνονται ὄλα τὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὰ b-κεφάλαια τοῦ ἔργου τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως»²⁷. Ὅμως, ἂν καὶ ἐξέδωσε ὁ Β. Kotter τὸ χαρακτηριζόμενο ὡς 12b κεφάλαιο «περὶ θεῶν ὀνομάτων», σὲ ὑποσημείωση²⁸, ἐν τούτοις, φρονεῖ ὅτι λόγοι ἐσωτερικοὶ, φιλολογικοὶ καὶ θεολογικοὶ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς προέλευσιν καὶ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ τὸν ἱερὸ Δαμασκηνό²⁹, ἄποψιν τὴν ὁποῖα ἀπορρίπτει ὁ Γεώργιος Μοσχάμπαρ, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ παραθέτει, φαίνεται ὅτι

24. Γεωργίου Παχυμέρη, Ἐνθ' ἀνωτ., II, α', PG 144, 121B.

25. Πρὸβλ. V. Laurent, Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 155-156.

26. Β. Kotter, *Die Überlieferung der Pege Gnoseos des hl Johannes von Damaskos*, Ettal 1959, σελ. 153, 175. Τοῦ ἴδιου, *Die Schriften des Johannes von Damaskos (Patristische Texte und Studien 12)*, Berlin 1973, σελ. XLVII, XLVIII (ἀντίστοιχα γιὰ τὶς δύο μορφὲς τῆς χειρόγραφης παράδοσης).

27. Σχετικὰ μὲ τὰ b-κεφάλαια τοῦ ἔργου «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως» βλ. Β. Kotter, *Die Überlieferung*, σελ. 148-149.

28. Β. Kotter, *Die Schriften*, σελ. 35-36.

29. Β. Kotter, *Die Überlieferung*, σελ. 148. J. Grégoire, «La relation éternelle de l'Esprit», σελ. 747, ὑποσ. 3. Α. Papadakis, *Crisis in Byzantium*, σελ. 67. Μ. Ὁρφανοῦ, *Κωνσταντίνου Μελητηγιώτου*, σελ. 141, ὑποσ. 1.

μελέτησε τὸ πρόβλημα καὶ ἦταν γνώστης τῆς ὅλης προβληματικῆς.

Τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπαρ «Ἀπόδειξις ὅτι οὐκ ἔστι τὸ τοιοῦτον βλάσφημον κεφάλαιον τοῦ μεγάλου πατρὸς Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου τὸ ἐπιγεγραμμένον περὶ θεῶν ὀνομάτων ἀκριβέστερον»³⁰ περιέχεται σὲ δύο βασικοὺς χειρόγραφους κώδικες, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν καὶ ὀλόκληρο τὸ συγγραφικὸ ἔργο του.

α) Vatic. Chis. gr 54. (RVI a), φφ 126v-133v (XIV αἰώνας)³¹.

β) Ἀλεξ. 182 (285), φφ. 142β-148β (AD 1520/1590)³².

Κατὰ τὸν Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς κώδικες, ὁ Vatic. Chis. gr. 54 ἂν καὶ εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ Ἀλεξ. 182 (285), δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὴν κυριότερη βάση γιὰ τὴν μελέτη τοῦ ἔργου καὶ τὴν κριτικὴ του ἔκδοση, λόγῳ τῶν μεγάλης ἐκτάσεως φθορῶν ποὺ ἔχει ὑποστῆ ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ τῶν ἀρκετῶν κενῶν ποὺ ὡς ἐκ τούτου παρουσιάζει³³.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνο συγγραφῆς ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα. Τὸ ἔργο γράφεται μετὰ τὴν τελικὴ ὑπογραφή τοῦ «Τόμου» τῆς Συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285) καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ κειμένου (βραχεῖα μορφή)³⁴, γιὰτι παραθέτει *ex verbis* τὰ δύο χωρία τοῦ «Τόμου» ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐρμηνεία τοῦ κειμένου τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ³⁵, ἐνῶ ἡ ἀναφορὰ ἐνδὸς χωρίου ἀπὸ τὸν Α' Λόγο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου κατὰ τοῦ «Τόμου»³⁶, ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη, ὅτι τὸ ἔργο συνετάγη μετὰ τὸν Αὐγούστο

30. Στὸ ἐξῆς Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», καὶ ἀκολουθεῖ ὁ ἀριθμὸς τοῦ χειρογράφου Ἀλεξ. 285 καὶ ὁ ἀντίστοιχος ἀριθμὸς τοῦ φύλλου.

31. Franchi de' Cavalieri Pius, *Codices graeci Chisiani et Borgiani*, Città del Vaticano 1927, σελ. 106-107.

32. Γ. Χαριτάκη, «Κατάλογος τῶν χρονολογημένων χειρογράφων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Καΐρου», *ΕΕΒΣ* 4 (1927), σελ. 135. Δ. Μοσχονάς, *Κατάλογος τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης* τόμ. Α', Ἀλεξάνδρεια 1945, σελ. 174. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θὰ ἠθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸν κ. Ἀγ. Τσελίνα, γιὰ τὴν βοήθεια καὶ τὴν συμπαράστασή του.

33. Πρβλ. Χρυσόστομο Παπαδοπούλου, «Βιβλιοκρισία», *Θεολογία* 14 (1936), σελ. 177, 184.

34. Γιὰ τὶς δύο μορφές τοῦ «Τόμου» βλ. V. Laurent, *Les registes* no 1490, σελ. 284-285.

35. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», Ἀλεξ. 285, φ 142v. Πρβλ. Γρηγορίου Κυπρίου, «Ἐκθεσις» γ', *PG* 142, 240A.θ', 240BC.

36. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», Ἀλεξ. 285, φ 142v. Πρβλ. Ἰωάννου Βέκκου, «Κατὰ τοῦ Τόμου» Α' 7, *PG* 141, 876A,C.

του 1285³⁷ και μάλιστα όχι πριν τὸ τέλος τοῦ 1286, γιατί τὸ ἔτος αὐτὸ Μεγάλος Χαρτοφύλακας εἶναι πλέον ὁ Ἑσκαμματισμένος³⁸. Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Γεώργιος κατηγορεῖ ἀμέσως μὲν τὸν Ἰωάννη Βέκκο καὶ τοὺς ὁμόφρονές του γιὰ τὶς ἀπόψεις τους σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπόρευση τοῦ ἁγίου Πνεύματος «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», ἐμμέσως δὲ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Β' τὸν Κύπριο, μὲ τὴν παράθεση τοῦ χωρίου στὸ «Τόμο» τῆς συνόδου καὶ γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα ποὺ πρότεινε. Φαίνεται ὅτι τὸ παρὸν ἔργο ἀπετέλεσε τὴν ἀρχὴ τῆς διένεξης τοῦ πατριάρχη καὶ τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπαρ, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ῥοη' ἐπιστολῆ τοῦ πατριάρχη πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἐφέσου Ἰωάννη Χειλᾶ (Ἰούλιος 1287)³⁹: «Νῦν δ' ἕτερός ἐστιν ἐκείνου καὶ οὐδὲν ἦττον ἐκείνου κακός, ὁ ἄγροικος καὶ κούφος καὶ εὐήθης Μοσχάμπαρ, βαρβάρους τινὰς βλασφημίας καὶ νηπιώδεις ἐξηγήσεις εἰσφέρων τῇ θεολογίᾳ τό τε καθαρὸν τῶν ἱερῶν δογμάτων νόμα διὰ τούτην συνθολῶν τούς τε περὶ ταῦτα ἐνδρώσαντας θεῖους Πατέρας μάτην πεπονηκότας ἀποδεικνύς. Ἐγὼ μὲν οὖν πρὸς τὸν νηπιόφρονα τουτονὶ γέροντα, ἐπειδήπερ ξυνήσιν οὐδὲν οὐδαμῶς καὶ ἀλόγως φιλονεικεῖ, ἀνενεργήτως ἔχω διατελῶ...»⁴⁰.

Στὸ ἔργο του «Ἀπόδειξις» λοιπὸν ὁ Γεώργιος Μοσχάμπαρ χωρὶς καμμία ἐπιφύλαξη θεωρεῖ τὸ κεφάλαιο καὶ τὸ συγκεκριμένο χωρίο νόθο, «διότι πλεῖστα βλάσφημα ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ τυγχάνουσι»⁴¹, ἐνῶ τὸ χαρακτηρίζει «αἰρετικὸν κεφάλαιον»⁴² καὶ «ἕτερόδοξον»⁴³, μάταια δὲ προσπαθοῦν κάποιοι νὰ τὸ ἐπιγράψουν «τῷ μεγάλῳ τούτῳ πατρὶ»⁴⁴ (ἐννοεῖται στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό), γιατί «οὐκ ἐν πάσαις ταῖς τοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ βίβλοις ἐμφαίρεται τὸ τοιοῦτον κεφάλαιον, ἀλλ' ἐν ὀλίγαις πάνυ καὶ ἄρτι γεγραμμέναις ἐν αἷς καὶ ἕτερά τε καὶ πλαστὰ νενοθευμένα τυγχάνει»⁴⁵ καὶ συνεχίζει ὁ Μεγάλος

37. Πρβλ. Ν. Ξεξάκη, *Ἰωάννης Βέκκος καὶ αἱ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1981, σελ. 56.

38. Πρβλ. Γεωργίου Παχυμέρη, «Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος» Π,γ', PG 144, 129A.

39. Γιὰ τὴν χρονολόγησι τῆς ἐπιστολῆς βλ. V. Laurent, *Les registes*, σελ. 300.

40. «Τῷ Ἐφέσου [Ἰωάννη τῷ Χειλᾶ] ἐπιστολῆ ῥοη'», Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, *Ἐπιστολαὶ καὶ Μῦθοι Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου*, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σελ. 184.

41. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», Ἀλεξ. 285, φ 143r.

42. Ἐνθ' ἀνωτ., φ 142v.

43. Ἐνθ' ἀνωτ., φ 143v.

44. Αὐτόθι.

45. Αὐτόθι.

Χαρτοφύλακας, σὲ ὅποια δὲ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ ἀναφέρεται εἶναι ἐπίσης «πλαστὰ καὶ νενοθευμένα»⁴⁶. Πρὸς ὑποστήριξη τῶν ἀπόψεών του αὐτῶν προβάλλει κάποια κριτήρια τόσο γραμματολογικά, ὅσο καὶ θεολογικά.

Τὰ γραμματολογικὰ κριτήρια.

α) Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ γνήσια ἔργα τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ δὲν ἀναφέρεται τὸ ἐπιγραφόμενο κεφάλαιο «περὶ θεῶν ὀνομάτων», ἀναφέρει ὁ Μοσχάμπαρ, σὲ ὅσα δὲ ἀναφέρεται εἶναι λίγα⁴⁷ καὶ ἀποτελοῦν προσθήκη στὰ ἤδη γνήσια θεολογικὰ κεφάλαια⁴⁸. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν σύγχρονη ἔρευνα τῆς χειρόγραφης παράδοσης. Τὰ ἀρχαιότερα χειρόγραφα, τὰ ὅποια περιέχουν τὸ «περὶ θεῶν ὀνομάτων» κεφάλαιο εἶναι τοῦ 11ου αἰώνα (Oxford Bodl. Libr. Gromwell gr. 13 (298) καὶ London Brit. Mus. Addit. 27862)⁴⁹, ἐνῶ ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου, χωρὶς τὴν προσθήκη τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ, ἀνάγεται στὸν 9ον αἰώνα⁵⁰.

β) Δεύτερο γραμματολογικὸ ἐπιχείρημα τοῦ Γεωργίου εἶναι ἡ μὴ ἀναφορὰ τοῦ κεφαλαίου στὶς μεταφράσεις τῶν Ἀράβων, τῶν Μελχισιτῶν, τῶν Ἰβήρων, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρώσων⁵¹ γνωστὲς σ' αὐτόν,

46. *Αὐτόθι*.

47. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», Ἄλεξ. 285, φ 143v: «Ὁ δὲ γὰρ τοιοῦτον κεφάλαιον οὐκ ἐν πάσαις καὶ ἐν τισὶ μὲν καὶ ὀλίγαις φέρεται βίβλοις».

48. *Αὐτόθι*: «Ὅτι οὐδὲν ἐν τῶν τεσσαρεσκαίδεκα θεολογικῶν τοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ κεφαλαίων ἐλλείπει ἐκ τινος τῶν αὐτοῦ βιβλίων, ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς βίβλοις ἀνελλιπῶς ποῦ ἐμφέρεται πάντα». Κάθε ἀλλοίωση αὐτοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κεφαλαίων σημαίνει νόθευση. («Ἀπόδειξις», Ἄλεξ 285, φ 143v. Πρβλ. Β. Kötter, *Die Schriften*, σελ. XXIII).

49. Β. Kötter, *Ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. LVI-LVII.

50. Πρβλ. Β. Kötter, *Ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. XXX-LIX. Τοῦ ἰδίου, *Die Überlieferung*, σελ. 153.

51. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», Ἄλεξ. 285, φ 144r. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ πρῶτες μεταφράσεις τοῦ ἔργου «Ἐκδοσις ἀκριβοῦς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως» ἀνάγονται: στὸ 10ο αἰώνα οἱ Ἀραβικὲς καὶ Παλαιοσλαβικὲς· στὸν 11ο αἰώνα ἡ Γεωργιανὴ καὶ στὸν 13ο αἰώνα ἡ Ἀρμενικὴ (Β. Kötter, *Die Schriften*, σελ. XLIII). Στὴ Δύση ἐμφανίζονται στὸ τέλος τοῦ 12ου αἰώνα (περίπου 1145), ἀρχικὰ μὲ ἀποσπασματικὲς μεταφράσεις τοῦ ἔργου, στὸ δὲ 13ο αἰώνα (περίπου 1146-1153) ἔχουμε τὴν πρώτη λατινικὴ μετάφραση ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου, ἀπὸ τὸν δικαστὴ τῆς Πίζας Βουργούνδιο (Πρβλ. E. Buytaert, «The earliest latin translation of Damascenes *De Orthodoxae fide* III, 1-8», *Franciscan Studies* 11 (1951), 49-67. J.de Chellinck sj, «L'entrée de Jean de Damas dans le monde litteraire occidental», *BZ* 21 (1912), 448-457). Ἄξιο παρατήρησης τέλος εἶναι ἡ ὑπαρξὴ Συριακῆς μετάφρασης, ἥδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ, ὅπως μᾶς ἐπιβεβαιώνουν οἱ παραπομπὲς τοῦ μονοφυσίτη πατριάρχη Ἡλίας

καὶ βέβαια ἀπορεῖ: «εἰ δὲ ἐν ταῖς τοιαύταις βίβλοις τῶν τοιούτων ἐθνῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν τὸ τοιοῦτον κεφάλαιον ἀναγεγραμμένον ὅλως οὐκ ἔστιν, ὥσπερ οὖν οὐδὲν ἔστι, ποῦ ἐν ταῖς ὑμετέραις τοιαύταις βίβλοις...»⁵².

γ) Τέλος ὁποιαδήποτε αὔξηση ἢ ἀλλοίωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως» δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἀσφαλὲς κριτήριον γνησιότητος⁵³. Ὁ Γεώργιος Μοσχάμπαρ ἀποδίδει αὐτὴ τὴν προσθήκη τοῦ κεφαλαίου «περὶ θεῶν ὀνομάτων», στὸ ἀντίστοιχο περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, σὲ κάποιο Νικήτα, ὁ ὁποῖος συνέταξε καὶ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ «ὑπὲρ τοῦ λατινισμοῦ»⁵⁴: «καὶ τὸ βλάσφημον τοῦτο κεφάλαιον ὁ Νικήτας οὗτος συνέταξεν καὶ περὶ θεῶν ὀνομάτων ἀκριβέστερον τοῦτο ἐπέγραψε... ὥστε καὶ μάλιστα τὸ τῆς ἁγίας Τριάδος κεφάλαιον»⁵⁵.

Στὰ πλαίσια ὅμως τῆς γραμματολογικῆς κριτικῆς ὁ Γεώργιος Μοσχάμπαρ προτείνει καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστημονικῆς «ἀνάγνωσης»⁵⁶, μὲ τὴν ὁποία ἀποκτοῦμε «γνώση τὸ παρηλλαγμένον καὶ διαλάττον ἐκάστης γραφῆς τε καὶ ἀριθῆλως» καὶ συνεχίζει «εἰ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν οὐ διακρίνεις ταῦτα, εἰς ἀνεπιστημοσύνης καὶ ἀμαθείας ἔγκλημα σεαυτὸν ἐκὼν ἐπιρροίπτεις»⁵⁷. Ἡ ἀνάγνωσις αὐτὴ συνίσταται στὴ «γραμματικὴ κριτικὴ» καὶ στὴ «ρητορικὴ», ἀποτελοῦν δὲ δύο πολῦτιμα μέσα καὶ ἴσως τὰ καλύτερα γιὰ τὴν διακρίβωση καὶ διάκριση τῶν νόθων ἀπὸ τῶν γνησίων συγγραμμάτων⁵⁸. Συγκεκριμένα ὁ «λογογραφικὸς χαρακτήρας», δηλ. ὁ τρόπος σύνταξης καὶ ἡ χρῆσις συγκεκριμένων γλωσσικῶν ἐκφράσεων, δηλώνει τὸν συγγραφέα καὶ διαφοροποιεῖ τὰ γνήσια ἀπὸ τὰ νόθα συγγράμματα αὐτοῦ, ἡ δὲ σαφήνεια τοῦ λόγου καὶ ἡ καθαρότητα τῆς θεολογικῆς ἔκφρασις εἶναι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν διαφορὰ μεταξὺ τοῦ

(706-728), χωρὶς νὰ μπορούμε μὲ βεβαιότητα νὰ ὀμιλοῦμε γιὰ ἀποσπασματικὴ ἢ καθόλου μετάφραση τοῦ ἔργου (Πρβλ. Β. Kotter, *Die Schriften*, σελ. XLIII). Γιὰ τὶς ἐκδόσεις ὅλων αὐτῶν τῶν μεταφράσεων βλ. H-G Beck, *Kirchen und theologische Literatur*, σελ. 480-481.

52. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», Ἄλεξ. 285, φ 144r.

53. Ἐνθ' ἀνωτ. φ 143v.

54. Αὐτόθι.

55. Αὐτόθι.

56. Τοῦ ἰδίου, Ἐνθ' ἀνωτ., φ 144v: «ἀνάγνωθι οὖν ἐπιστημονικῶς».

57. Αὐτόθι.

58. «Ἡ γραμματικὴ κριτικὴ ἐστὶ πάντων τῶν συγγραμμάτων καὶ τὸ ταύτης κάλλιστον μέρος κρίσεως ποιημάτων καὶ συγγραμμάτων τῶν τε νόθων καὶ τῶν γνησίων τυγχάνει, ὡς δὲ καὶ ἡ ῥητορικὴ» Γεωργίου Μοσχάμπαρ, Ἐνθ' ἀνωτ., φ 144r.

δόγματος, τῆς θεολογίας δηλ. τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα, καὶ «τῆς διαστρευλομένης δόξης». Ἔτσι λοιπὸν ὁ «θεῖος Δαμασκηνὸς ἐν ταῖς θεολογικαῖς αὐτοῦ παραδόσεσι» χαρακτηρίζεται ἀπὸ σαφήνεια λόγου καὶ βεβαιότητα δογμάτων, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσα ἀσαφῆ καὶ ἀβέβαια δόγματα περιέχει τὸ «περὶ θεῶν ὀνομάτων» κεφάλαιο, τονίζει δὲ ὅτι «εἰ γὰρ ταῦτα τῆς ἀκριβοῦς ἐξετάσεως γνῶσεται» θὰ διαπιστώνατε «οὐ μόνον τοῦτο τὸ ἀσεβές τε καὶ βλάσφημον, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ πολὺ τῶν θεῶν δογμάτων ἀπᾶδον»⁵⁹.

Θεολογικὰ κριτήρια.

Ὁ Γεώργιος Μοσχάμπαρ, ὅπως βλέπουμε, μὲ τὰ γραμματολογικὰ κριτήρια συνδυάζει καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέση μὲ τὸ θεολογικὸ περιεχόμενο τοῦ κεφαλαίου, θέτοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ κάποια ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐπειδὴ ἀναφέρονται στὴ θεολογία τοῦ κειμένου, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὰ χαρακτηρίσαμε ὡς θεολογικά, χωρὶς βέβαια νὰ χρησιμοποιεῖ αὐτὴ τὴν διάκριση ἢ τοὺς χαρακτηρισμούς. Τὰ κριτήρια ἀναφέρονται ἀφενὸς στὴν παράδοση (κριτήριον παράδοσης) καὶ ἀφετέρου στὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας (κριτήριον θεολογικῆς ἀλήθειας).

α) Οἱ ἐρωτήσεις «ἐν ποῖαις τοῖνυν Γραφαῖς», «ἐν ποῖαις Συνοδικαῖς παραδόσεσι» καὶ «τίς δὲ καὶ τῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ γνωρίμων θεῶν πατέρων ἐδίδαξεν»⁶⁰, ἀποδεικνύουν τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη τοῦ Γεωργίου στὴν παράδοση τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς θεολογικῆς προσφορᾶς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας⁶¹, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ἐνιαία πορεία τῆς θεολογίας, ὡς ἔκφραση τῆς θείας ἀλήθειας⁶². «Κατ' ἔχνος» λοιπὸν «ἐπόμενος» ὁ ἱερὸς Δαμασκηνός, ἀναφέρει ὁ Γεώργιος, «καὶ τὰς τῶν θεῶν πατέρων ἀκριβεῖς τῆς πίστεως παραδόσεις κρατῦντων κατὰ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ὑπόσχεσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐδίδασκε»⁶³, ὡς «ἔχων τὸ βέβαιον τούτων ἐκ τε τῶν ἱερῶν καὶ θεῶν λογίων, ἐκ τε τῶν κατὰ βούλημα θεῶν συναθροισθεισῶν ἀγίων συνόδων, ἐκ τε καὶ

59. *Αὐτόθι*.

60. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, *Ἐνθ' ἄνωπ.*, φ 143r.

61. «Ὡς ἄνωθεν ἐκ τε τῶν θεῶν Γραφῶν, ἐκ τε τῆς Παραδόσεως τῶν ἀγίων Πατέρων παρεληφότες ἐσχίκαμεν» (Ἐκθεσις Διαλλαγῶν Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Ἰ. Καρμίρη, *Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1952, σελ. 149, ὑποσ. 2). «Τούτων τοῖνυν οὕτως ὁμολογηθέντων, ἃ καὶ παρελάβομεν ἐκ τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν ἀγίων Πατέρων διδασκαλίας» (Ἀπόφαισις Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἰδ', Ἰ. Καρμίρη, *Ἐνθ' ἄνωπ.*, σελ. 178).

62. Πρβλ. Στ. Παπαδόπουλου, *Πατρολογία*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1982, σελ. 43.

63. Γεωργίου Μοσχάμπαρ, «Ἀπόδειξις», Ἀλεξ. 285, φ 143r.

τῶν καταλογάδην ἀπάντων θείων πατέρων οὐδὲν ξένον, οὐδὲν ἀβέβαιόν τε καὶ διασκευασμένον ὅλως διδάσκειν τῶν θεοπαραδότων λογίων μετὰ πίστεως, πάντα δὲ σαφῶς τε καὶ μετὰ ἀσφαλείας ἐκτίθησι καθὼς περ καὶ ἐκ τῶν θείων λογίων ταῦτα παρείληφεν»⁶⁴. Ἀντίθετα πρὸς τὰ κείμενα τῶν πατέρων εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα διδάσκουν «ἀλλότρια» καὶ πρὸς τὴν παράδοση ἐνάντια, ὡς ἐκ τούτου εἶναι νόθα καὶ ἔργα τῆς «ἐπισποραῶς τοῦ διαβόλου»⁶⁵.

β) Ἡ ἔκφραση τῆς θεολογικῆς ἀλήθειας, ἡ ὁποία ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν ὅλην παράδοση, δὲν μπορεῖ νὰ διαφέρει σὲ ὀρισμένα μόνο ἔργα τοῦ ἱεροῦ πατέρα, ἀλλὰ πάντοτε εἶναι σύμφωνη καὶ σταθερὴ πρὸς τὴν ὅλην θεολογία του. «Ἔθος γὰρ πάντοτε τοῖς θεοῖς πᾶσι πατρᾶσι», ἀναφέρει ὁ Μ. Χαρτοφύλακας, «τὰ ἀρεστὰ καὶ μάλιστα τὴν ἑαυτῶν δόξαν ἐν διαφόροις αὐτῶν λόγοις ἀναμιμνήσκειν καὶ μὴ ἀποσιωπᾶν ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτῶν λόγοις»⁶⁶, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ εἶχε προτείνει καὶ ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β' ὁ Κύριος ὡς ὀρθότερη ἐρμηνεία τῶν χωρίων αὐτῆν, ἡ ὁποία ἐκλαμβάνει τὰ χωρία ὡς ἀλληλένδετα καὶ ἀλληλόπλοκα⁶⁷. Ἡ ἐφαρμογὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ κριτηρίου, γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ἀξιοπιστίας, ὄχι μόνο τοῦ χωρίου ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρου τοῦ κεφαλαίου, εἶναι ἀπόλυτη, γιὰ τὸ θεολογικὸ του περιεχόμενον δὲν συναντᾶται οὔτε στὰ λοιπὰ γνήσια ἔργα τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ⁶⁸, ἀλλ' οὔτε «καὶ μάλιστα ἐν τῷ περὶ ἀγίας Τριάδος κεφαλαίῳ», ἀντίθετα δὲ «οὐδαμῶς ὅλως ἐδίδαξε διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προβολέα τοῦ παναγίου Πνεύματος τὸν Πατέρα»⁶⁹, ἀλλὰ «τὸν δὲ Υἱὸν οὐ λέγομεν αἵτιον οὐδὲ τὸν Πατέρα καὶ πάλιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ λέγομεν»⁷⁰.

Μὲ τὴν «Ἀπόδειξιν» λοιπὸν τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπου ἔχουμε ἀφενὸς τὴν δικαιολόγησιν ἐκ μέρους τοῦ τῆς ἀποψῆς, ποῦ εἶχε ἐκφράσει κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Συνόδου τῶν Βλαχερνῶν Β' (1285), σχετικὰ μὲ τὴν γνησιότητα τοῦ χωρίου καὶ τοῦ κεφαλαίου, τὰ ὁποῖα ἀποδόθηκαν ἐσφαλμένα στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸ καὶ ἀφετέρου τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀξιοπιστίας τῶν κριτηρίων γνησιότητος καὶ αὐθεντικότητος ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς σύγχρονης κριτικῆς ἔρευνας τοῦ ἔργου.

64. Τοῦ ἰδίου, *Ἐνθ' ἀνωτ.*, φ 144ν.

65. *Ἐνθ' ἀνωτ.*, φ 144ρ.

66. *Ἐνθ' ἀνωτ.*, φ 143ν.

67. Πρβλ. Γεωργίου Παχυμέρη, «Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος» Ι, λε', PG 144, 105B. / Mansi 24, 600. Μ. Ὁρφανοῦ, *Κωνσταντίνου Μελιτηνιώτου Λόγοι Ἀντιορητικοὶ δύο*, Ἀθήνα 1986, σελ. 63.

68. Γεωργίου Μοσχάμπου, «Ἀπόδειξις», Ἀλεξ. 285, φ 143ν.

69. *Αὐτόθι*.

70. *Ἐνθ' ἀνωτ.*, φ 144ρ.